

**HARPUT'TA BİR MİSYONER: CROSBY HOWARD
WHEELER (1823-1896) VE "A BOUQUET FROM OUR
MISSIONARY GARDEN" (MİSYONER BAHÇEMİZDEN BİR
DEMET) ADLI ESERİ ÜZERİNE**

Yrd. Doç. Dr. Muammer ULUTÜRK*

GİRİŞ

Kısaca Amerikan Board Teşkilatı

Misyonerlikle ilgili eserlerde Anadolu, "Bible Land" olarak adlandırılmakta olup bu kelime "İncil Ülkesi-Kutsal Kitap Ülkesi" anlamına gelmektedir.¹ Hristiyanlar tarafından İncil ülkesi olarak görülen Anadolu, misyonerlerin eskiden beri faaliyet gösterdiği yerlerden birisi olmuş, bu faaliyetler Osmanlı Devleti'nin zayıflaması ile beraber iyice artmaya başlamıştır. ABD'nin, Osmanlı Devleti'ndeki misyonerlik faaliyetlerinin başlaması da XIX. yüzyılın başlarındadır.²

Osmanlı Devleti topraklarında, özellikle Anadolu'da etkili olan Protestan misyonerlerinin kaynağı, kısaca "Amerikan Board" olarak adlandırılan "American Board of Commissioners For Foreign Mission" (ABCFM) misyoner teşkilatı olmuştur. Protestanlığı önce Amerika'da yayarak büyük bir başarı elde eden misyonerler, daha sonra bu inancı dünyaya yaymak için Amerikan Board'ı kurdular. Bu dış ülkelere yönelik misyoner teşkilatı, yeterli alt yapı ve paranın sağlanmasından sonra 1810 yılında Amerika'nın Boston kentinde kurulmuştur. Bu kuruluş 1819 yılında Türkiye'yi programına alarak, misyonerlerini buraya göndermeye başlamıştır.³

ABCFM, menşe itibarıyla Protestan olmakla beraber çalışmalarında mezhep farkı gözetmemiştir.⁴ Gregoryan mezhebindeki Ermenilerle birlikte, kendilerinden önce bölgede ağırlığını hissettiren Katolik ve Ortodoks

* Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü m.uluturk@gmail.com

¹ Erol Güngör, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Ötüken Yay., İstanbul 1999, s. 15

² Erdal Açıkses, "Türk-Amerikan Münasebetlerinin Değerlendirilmesi", Türkler, C. XIII, (editör H. Celal Güzel), Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 542.

³ Erdal Açıkses, Amerikalıların Harput'taki misyonerlik Faaliyetleri, TTK Yay., Ankara 2003 s. 35

⁴ Erol Güngör, a.g.e., s. 18

- 34 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896)* ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine

mezhebine mensup Hristiyanları da Protestan yapmak için uğraşan⁵ bu misyonerlerin büyük bir kısmı İbranice ve Grekçe bilmelerine rağmen, Türkçe, Arapça, Ermenice ve Rumca gibi dilleri Osmanlı topraklarına geldikten sonra öğrenmişler,⁶ gayrimüslimlerden yerli yardımcıları yetiştirerek az olan sayılarını takviye etmişlerdir. Yerli yardımcıların kendi toplumlarına daha kolay yaklaşmaları ve onları daha iyi tanımaları sebebiyle, Rumlara Rumların, Ermenilere Ermenilerin, Kıptilere Kıptilerin, Nasturilere Nasturilerin, Müslümanlara Müslümanların etkilerinin daha kolay olacağı düşüncesi ile bu yerli yardımcıları oldukça önem vermişlerdir.⁷ Bunların, Osmanlı ülkesindeki Müslümanları Hristiyanlaştırmaları mümkün olmadığından, ilk gelen misyonerler mesailerinin çoğunu Gregoryen mezhebindeki Ermeniler üzerine yoğunlaştırmışlardır.⁸

Harput ve çevresinde nüfusları yüz ile beş yüz arasında değişen ve her biri Harput'a birkaç saat mesafede bulunan altmış altı köy vardı. Bu sebeple Harput misyon merkezi için elverişli bir özelliğe sahipti. Bu özelliği sebebiyle, "Amerikalıların Doğu Türkiye Misyonu"nın merkezi olmuştur.⁹

Crosby Howard Wheeler

Crosby H. Wheeler, 8 Eylül 1833 yılında Hampden/Penobscot'da, doğdu. Aktif bir Amerikan Board misyoneridir. Eğitimini 1847'de Bowdoin Koleji'nde tamamladı ve 1851'de Bangor Teoloji Okulu'ndan papaz rütbesiyle mezun oldu. Bir yıl sonra Susan Anna Brookings ile evlendi. Wheeler ailesi 1857 yılında üç yaşındaki kızları Emily¹⁰ ile birlikte Harput'a geldi. Wheeler, sonradan "Euphrates-Fırat Koleji" adını alacak olan Ermeni kolejinin kurucusu olmuş ve Harput misyonunun başkanlığını yürütmüştür. Hastalığı sebebiyle memleketi Auburndale'e geri dönen Wheeler, 11 Ekim 1896 yılında burada öldü.¹¹

⁵ Erdal Açıkses, a.g.e., s. 42

⁶ Erol Güngör, a.g.e., s. 41-42; Erdal Açıkses, a.g.e., s. 46

⁷ Erdal Açıkses, a.g.e., s. 53-54

⁸ Seçil Akgün, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı", I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, (28.X- 1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-337; ayr. bkz., E. Güngör, a.g.e., s. 21,

⁹ Erdal Açıkses, a.g.e., s. 66

¹⁰ (d.1854-ö.1936), Merkezi Worcester/Massachusetts'ta (ABD) bulunan Ulusal Ermeni Yardım Komitesi Merkezi'nin sekreterliğini yapmıştır.

¹¹ <http://milhomme.blogspot.com/2013/01/rev-crosby-h-wheeler-dd-founder.html>, erişim: 20.04.2013

Doğu Türkiye Misyonu'nun ilk dönemlerinde çalışma yapmış ve misyonun genişlemesine katkı sağlamış olan misyonerlerden bir kaçısı Josiah Peabody, Isaac G. Bliss, Crosby H. Wheeler, Orson P. Allen gibi isimlerdir. Harput ve çevresindeki yoğun misyoner faaliyetleri ve gönderilen raporlar sonucunda, 1857 yılında İstanbul'da yapılan Türkiye Misyonu'nun yıllık toplantısında iki ailenin daha buraya gönderilmesi kararlaştırılır. Bunlar daha önce Trabzon'da görev yapan O. P. Allen ile Amerika'dan yeni gelen Crosby H. Wheeler'dir.¹² Wheeler, Harput'a geliş yolculuğunu anlatırken, "rom (içki) ile dolu bir gemi ile 56 günlük bir yolculuktan sonra İzmir'e vardığını ve İzmir'den sonra da at üzerinde bir aylık yolculuktan sonra Harput'a vardığını" belirtir. Harput Misyonunun gerçek manada ilk başkanı olan Wheeler, girişimci ve azimli bir şahsiyet ve tavizkar olmayan bir yapıya sahip olması sebebiyle, misyonun kendine yetecek şekle girmesi için yerli halkı oldukça zorlayacak ve her üyenin katılımı şeklinde olan Amerika'daki uygulamanın aynısını Harput ve çevresinde uygulayabilmek için köyleri dolaşarak her köyden kilise harcamaları için bağış toplayacaktır.¹³

Bunlara ilaveten Dr. Herman N. Barnum da, 1857 yılında Harput'a gelir. Misyonerler, Harput'taki ilk faaliyetleri arasında Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Şehroz Mahallesi'nde birkaç bina alarak işe koyulurlar. Crosby H. Wheeler, Allen ve Barnum ve yerli yardımcılarıyla birlikte misyonu bu mahalleye yerleştirmeyi başarırlar. Birer ikişer alınan yeni binalarla birlikte semtin tamamı Amerikalıların kontrolüne geçer ve halk tarafından daha sonraki yıllarda bu semt "Protlar" olarak anılmaya başlar. Crosby H. Wheeler, ilk çalışmalarında köyleri gezerek misyonun teşkilatlanması ve gelişmesi için çalışırlar. Bu çalışmalar sonucunda okullar desteklenmiş ve etrafta küçük cemaatler oluşmaya başlamıştır. Özellikle 1857 yılından itibaren Harput'un yakın çevresinde kiliseler inşa edilirken, yanlarında okullar da kurulmaya başlanmış veya kiliseler okul olarak da kullanılmıştır. Wheeler'in kendi kızını etkin bir misyoner olan Barnum'la evlendirmesi ile Harput misyonu güç kazanmıştır.¹⁴

Eğitim seferberliği sebebiyle, Osmanlı Devleti'ndeki kız rüştiyelerinin açılmaya başlaması ve erkek rüştiyelerinin Osmanlı memleketlerinde çoğalması, Galatasaray Sultanisinin ve idadilerin açılışı, Amerikalıları da ister istemez müesseselerini büyütme mecburiyetinde bırakmıştır. Harput

¹² Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 64

¹³ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 155, 156

¹⁴ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 64,65

Misyonu'nun Başkanı ve Fırat Kolejinin kurucusu sıfatıyla -1878'den 1892 yılına kadar okulun müdürlük görevini yapmıştır- Crosby H. Wheeler, harekete geçerek 1875 tarihinde Amerika'dan büyük bir bağışla birlikte okul kurmak için onay almıştır. 1870'lerde Harput ve çevresinde yaklaşık olarak yüze yakın okul ve kilise bulunmaktadır. Wheeler, 1875 yılında Amerika'daki tatili sırasında yaptığı çalışmalar sayesinde 140 bin dolar bağış toplamayı başarır. Buna 40 bin dolarlık yerli katkının da eklenmesiyle, kolejin kuruluşu için gerekli olan mali kaynak temin edilir. Massachusetts'te toplanan para da ilave olunca bağış miktarı 181 bin dolara ulaşır.¹⁵

Ermeni koleji adıyla 1878'de açılan okul Harput misyonunun gelişmesinde bir basamak, hatta bir örgütlenmenin yolunu açmıştır. Amerikalıların Harput'taki bütün okullarına kolej adı denilmeye başlanmış ve bu okulun adı da Fırat Koleji olarak değiştirilmiştir.¹⁶ Okullara duyulan ilginin artması sonucu, alınacak öğrenciler de daha sonraki yıllarda özel bir seçime tabi tutulmuştur. Wheeler bu seçimi: "Eğer birisi boş ve kabiliyetsiz ise, az miktarda öğrendiklerinden dolayı gurura kapılıp kendini yükseltiyorsa ve eğer insanların en çok hoşlandıkları gereksiz şeyler hakkında tartışmaya kendini kaptırıyorsa onu çiftliğine veya işine geri yollar ve iyi bir ayakkabı tamircisi yahut çiftçiyi fakir bir vaiz yapmak için bozmaya yazıktır deriz" şeklinde izah eder.¹⁷

Okullarda kız ve erkekler ayrı binalarda tedrisat yaparlar. Wheeler bunu: "Hristiyanlar, Türklerden daha çok şarklı yetişir. Aynı aileden olmayan veya evlenmek için nişanlı olmayan genç kız ve erkeklerin birbirleriyle konuşmaları uygunsuzluk olarak kabul edildiği için eğitimin ayrı ayrı sınıflarda yapıldığını" belirtir.¹⁸

Kız hazırlama okulunun programları, daha çok eğitici olarak görev yapan ve İngiliz Edebiyatı dersleri veren Susan Wheeler ve kızı Emily Wheeler'in mezun oldukları South Hadley'den esinlenerek yapılmıştır. 1888 yılında okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı 800 civarındadır.¹⁹

¹⁵ Erdal Açıkşes, age., s. 95; Ayr. bkz., <http://www.houshamadyan.org/en/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharput/harput-kaza/education-and-sport/schools-part-i.html>, erişim, 11.04.2013; ayr.bkz. a.g.web sayfası

¹⁶ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 73

¹⁷ Wheeler'in Fırat Koleji'ni anlattığı bölüm için bkz., Missions in Eden, Fleming H. Revel Co., Princeton 1899, s. 109-125; Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 81

¹⁸ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 99

¹⁹ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 149

Harput'ta 1890'dan itibaren bazı Ermenilerin bir hareketlenme ve tertip içerisinde olduklarına dair haberlerin çoğalması üzerine bölgede bir karışıklık ortaya çıkar. Bu durum 1895 yılında Harput ve çevresinde de etkisini gösterir. Harput'taki olaylarda kolej binaları zarar görür ancak Amerikan Board Misyonerleri, öğretmen ve öğrencileri fiziki bir zarar uğramazlar. Olayların büyümesini Türk yetkililer engellerler. 1892 yılında hastalığı sebebiyle emekli olan Crosby W. Wheeler de yüksek bir binaya sedye ile çıkarılır.²⁰ Harput Amerikan Konsolusu Thomas Herbert Norton, 1910 yılında hazırladığı raporunda Wheeler'den övgüyle söz eder.²¹

Wheeler, görevde ve din adına olan çalışmalarda kesin kararlılığı ile bilinirdi. Onun görünüşü, affetmeyen mizahi bir yaklaşımı ve kendi sert metodu vardı.²²

Aktif bir misyoner olan C. H. Wheeler'in ele alacağımız eserinin dışındaki diğer Kitapları²³ aşağıdaki gibidir:

- 1.Ten years on the Euphrates or, Primitive missionary policy, 1868
- 2.Letters from Eden or Reminiscences of missionary life in the East, 1868
- 3.Little children in Eden, 1876
- 4.Meknutiwn Matteōsi ew Markosi Awetarannerun, 1864 (Ermenice)
- 6.Odds and Ends or Gleanings from missionary life, 1888
- 7.Banali me Surb Girkē banalu: kam Diwrin daser nst [sic] kardal sksoghnerun hamar, 1868 (Ermenice)
- 8.Missions in Eden Glimpses of Life in the Valle of the Euphrates, 1899

Kitap Hakkında

Papaz Crosby H. Wheeler'in, Harput ve çevresinde eşiyle birlikte yürüttüğü misyonerlik çalışmalarını ve Protestanlığa geçenlerin conversion (din değiştirme) öykülerini bir araya getirerek oluşturduğu "Misyonerler Bahçemizden Bir Demet" adlı kitabı Boston'da 1876 yılında yayınlanmıştır. İngilizceden Türkçeye çevirisini yaptığımız kitabın bir özetini yapmaya gayret ederken yer adlarını kitapta geçtiği şekliyle yazdığımızı belirtelim.

²⁰ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 117

²¹ Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 127

²² Erdal Açıkşes, a.g.e., s. 156

²³ <http://www.worldcat.org/wcidentities/lccn-n88-263703>, erişim, 12.01.2013

Wheeler, Kitabın adı ve yazılma gerekçesini eserin başında, şöyle açıklar: "Niyetimiz, çocukluğumuzda duyduğumuz ve keşke biz de onlar gibi olsaydık dediğimiz azizler gibi kendimizi ölümsüzleştirmek değil. İncilin inatçı insanlara bile boyun eğdiren gücüne ve İsa'nın inayetine rağmen, bu topraklarda (misyoner bölgesinde) azizlere ne kadar ihtiyaç olduğunu göstermekti. Kitabın adıyla ilgili tartışmalar yaptık. Şaşalı isimler pek düşünmedik. Bazıları "Yaşayan Taşlar" (living Stones) i önerdi. Diğeri "İlk Meyveler veya Demetler" dedi. Ama demet daha yumuşak geldi. Neler yapmak istediğimizi daha iyi anlattığını düşündük. Misyonerlik politikasından bahsetmeyi düşünmüyoruz. Sadece sizinle gezinip işlerin kalpleri nasıl mutlu ettiğini göstermek istiyoruz. Keyif verici de olsa zor ve yorucu olan misyonerlik işlerinden sizi biraz dinlendirmek için çalışma sonuçlarından bahsedeceğiz. Bizim buketimizdeki çiçekler doğal, yapay değildir. Yani diğer bir deyişle hayatın içinde gördüğümüz ve hala görüyor olduğumuz manzaralar. Bizim çiçeklerimiz cennetten değil, kısmen geri alınmış kurtarılmış çiçekler."

Wheeler'in kitabına adını veren "demet" veya "çiçekler" tabiri, Harput'tan başlayarak, Anadolu'nun farklı coğrafyalarına yayılmış misyonerler eliyle Protestanlaştırılan Anadolu insanından başka bir şey değildir.

Kitabın, o dönemin Anadolu'sunda aktif çalışan, kendini Protestanlığa adayan yerli-yabancı misyonerlerin zaman zaman bozulan morallerini yükseltmek, ümit aşlamak, her biri aziz şahsiyetler olarak anlatılan kimselerin conversion (din değiştirme) öykülerini Protestan dünyasıyla paylaşmak gibi amaçlar taşıdığı anlaşılmaktadır.

Müslüman yahut Ermeni cemaatine mensup iken Protestanlığa geçen şahsiyetler üzerinden anlatılan öykülerin bazıları New York Independent, The Missionary Herald gibi gazetelerde basılıp tüm İngiltere ve Amerika'da dağıtılmıştır.

Kitapta adı geçen ve kendilerinden övgüyle söz edilen şahsiyetler şunlardır: Harput'un Moshbir köyünden Kör Hohannes, Hoghi'li Kör Donabed, Yegheli'li Fırıncı Melcone, Diyarbakırlı Geragose, Harputlu Gregory, Harputlu Bedros, Ermeni Papaz Yardımcısı Hagop, Harputlu Terzi Kineos, ismi belirtilmeyen bir kadın, Shepik'li Kohar, Çemişkezekli Kürt Murto kızı Amy, Harputlu Avak, Harputlu Papaz Yardımcısı Avedis, Harputlu Kevork, Habooise'li Bedros, Harputlu Maghak, Shukhaji'li Arakial, Kürt Kavme.

Kitapta Adı Geçen Şahsiyetler ve Onların Misyonerlik Çalışmaları

1.Kör Hohannes

Kitaptaki conversion (din değiştirme) öykülerden ilki, Harput'un Mashkir köyünden, asıl adı Hohannes olan ve görme yetisi bulunmayan bir adamla Kohar adındaki karısı hakkındadır. Papaz okuluna kör bir adamın kabul edilmesi sebebiyle misyoner arkadaşlarından “kör, topal ve kusurluları daha ucuz olduğu için alıyorsunuz” tarzında azar bile işittiğini söyleyen Wheeler, bu adamın ciddi gayretlerle iki sene içinde en iyi papaz adaylarından biri olduğunu yazmaktadır. Karısı da kadınlar için ayrılan sınıfta ders almıştır.

Adam öyle başarılı olmuştur ki, çabaları ona Concordance soyadını almasını sağlamıştır. Harput Papaz okulundan 1865 Ekiminde mezun olan Hohannes 1869 yılındaki ölümüne kadar kadar özellikle Ermeni kiliselerine giderek buralardaki din adamlarıyla tartışmalar yapmış ve Ermenileri Protestan yapmaya çalışmıştır. New York Independent, Hohannes'in etkin çalışmalarını, “bu yaştaki birinin yapabileceğinin çok fazlasını yaptı” diyerek duyurmuştur. Wheeler, azmi ve cesaretiyle insanların gitmeye çekindikleri yerlere giden Hohannes'in Rusya'daki Ermenilerin perişanlıklar içindeki durumlarını öğrenince, İncil'i va'zetmek üzere gitmeye karar verdiğini, ancak riskli olması sebebiyle kendilerinin onu bundan vazgeçirdiklerini belirtmektedir.

Bir süre sonra Harput'un kuzeybatısına düşen Shepik Kasabası'na giden Hohannes, kendisini gören köyün Ermeni sakinlerinin fakirlikleri sebebiyle sızlanmaları üzerine, bir vaaz vererek onlara “aşar”larını vermemekle Tanrıyı soyduklarını ve kazançlarının 10'da 1'ini kiliseye ödemelerini söyler ve Yeni Ahit'ten konuyla ilgili örnekler verir. Bu etkili vaaz sonunda, Harput'taki cemaatin bile yanaşmadığı bu “aşar ödeme” işi ilk meyvelerini verir. Bu konuşma haberi de 1868 yılı Ekim ayında The Missionary Herald'da yayınlanır.

Wheeler, durumu burada şöyle analiz eder: “Bu kıyıda kalmış köye bir hardal tanesi ekilmiş kısa süre sonra dalları altında cemaatlerin, kiliselerin dinlendiği, meyvelerini topladığı bir ağaç yeşermiştir. İnsanların Mısır köleliğinden bağımsızlığa ulaştırmak için Kızıldeniz'in önüne getirildiği gibi, biz misyonerler böyle bir durumdaydık. Ve tanrı taşkını bu alçak gönüllü adamın eliyle açıp, insanları karşıya selametle geçiriyordu. Aslında yolun başındaydık. Ürdün'ü bile geçmemiştik. Burada işler Ermeni

kiliseleriyle götürülüyordu. Günahlarımızın bu insanları kurtarmamıza engel olacağından endişe ediyorduk."

Wheeler buraya bir parantez açarak, "İnsanları, kilise mensuplarını zorlamadığımız halde düzenli olarak ödenmesi gereken bu parayla alakalı, bu tanrısal olmadığı ve herkese eşit uygulanamayacağı konusundaki konuşmalar yayılıyordu. Herkes kendine göre kilisenin bir ihtiyacını gidersin diyorlardı. Fakat aşar sistemi evanjelik masrafları temin için en pratik yoldu" demektedir.

Yörede henüz Protestan olmuş halk, fakirlik ve isteksizlik sebebiyle yeni kiliselere ödeme yapmaya yanaşmazken maaşlı misyonerlerin de bu işe pek gönüllü olmadıkları görülmektedir. Harput'un çevre köy ve kasabalarındaki misyonerlik faaliyetleri için harcanan paraların önemli bir kısmı, Amerikan Meclisi tarafından bir kısmı da gönüllü misyonerlerden karşılanmaktadır. Bağışlar ve Hohannes'in durumuyla ilgili olarak yapılan bir toplantıda söz alan Bayan West adlı bir misyoner şunları söyler:

"Vaaz ve görüntünün dengesini sağlamak zor. Kör vaizin görüntüsü dikkat çekiciydi –sert ve bakımsız–. Fakat mesaj hepimizin tanrısından. Allah, dünyanın temelini oluştururken kuvvetliler yerine zayıfları ve değersizleri kullanarak akılları karıştırır. Fakat tüm dünyada kiliselerin ilk tuğlasını koyanları onurlandırır. Bu kıyıda köşede kalmış Ermeni köyünde, şafağın ilk ışıkları iki yıldır yayılıyor ve uzak uçlara ulaşıyor. Ve dünyanın Allah'ın şan ve şerefine ulaşacağı günleri hızlandırıyor. Yabancı ülkelerdeki tüm çalışanlar İsa'ya "Dünyanın ve cennetin tanrısı, sevgili babamız, tüm bunları akıllılardan gizleyip bu bebelere (yeni yetmelere) ayan kıldığı için sana teşekkürler. Ve sevgili babamız, senin nezdinde inşallah makbuldür yapılanlar demeli."

Hohannes içindeki bitmeyen incili vaaz etme isteğiyle Harput'un doğusunda kalan Muş Ovası'na doğru bir hafta sürecek yolculuğuna çıkar. Oranın sakinlerinin cahil ve perişan olduğunu bir yıl önce orayı ziyaret misyonerlerden ve yerli papazlarda duymuştur. Bu vaazın verildiği gün (3 Mayıs 1868) gönüllü bir misyoner olarak yola çıkar. Arkadaşı Garabet Haboosie papazı ile Muş'a yerleşir. Kör Hohannes, insanların daha zavallı olduğunu düşündüğü bir bölge olan Hovadoric kasabasına gider.

Burayı 1872'de ziyaret eden Erzurum'dan Mr. Cole burası için şunları yazar: "Bu kasaba 50 haneli, Muş ovasına kuşbakışı, dağın yamacında bir yer. Tüm bu bölgede sefil derecede fakirlik gördük, ama burası en

kötüsüydü. Evler insanların yaşayamayacağı derecede karanlık ve pisti. Türkiye’de böyle bir yer hiç görmedim. Kasabada, ahırın köşesinden çamurdan yapılmış alçak bir duvarla ayrılmış 2 misafirlik bir oda vardı (misafirlerin kalması için). Gördüğüm en fakir ev idi. Koyun ağılı gibi penceresiz, sadece dumanın çıkması için bir delik var. Fakirliği siz düşünün, kıyafetlerine kıyafet denemez. Yırtık pırtık üstlerinden sarkan parçalar. Soğuk havalar gelince, çocuklarını soğuktan korumak için içeride tutuyorlar. Bizler rahat yumuşak yataklarımızda uyurken, onların uyuduğu yerler soğuk, sert ve paçavralardan ibaret.”

Muş ovasını 1867’de ziyaret eden H. N. Barnum’un yazdıkları ise şöyledir; “ Bu ova 60 mil uzunlukta 10-20 mil genişlik ve yaklaşık 70 sözde Hristiyan köyü var. Hayatımda görmediğim kadar sert bir kış geçiyor burada. Yetişkinlerin kıyafetleri birbirine benzer. Fakat zavallı çocukların bazılarında entari var. Çoğunda iç don yok. Entarileri urganla bağlanmış bazılarının. Onları görünce kalbim burkuldu. Nereye gitsek yatak yerine ya bir parça halı veya keçe ya da bir parça samanın üzerine örtülmüş bir paspas gördük. 6-7 kasabada kadınlar ve çocuklar buz ve karın üzerinde yalın ayak geziyordu. Ayakkabı giyen hiç görmedim. Papazlar böyle mahrumiyet daha önce görmemişti. Çok etkilendiler. Ve insanların ruhsal durumları fiziksel durumları kadar kötüydü. Ovanın etrafındaki 4-5 manastırda 50 vartabedin, az çok eğitilmiş adamın olduğu söyleniyor. Burada yapabilecekleri şey, bu insanların şartlarını geliştirmektir. Kaldıkları sığınaklarda sık sık insanlara bir şeyler toplayıp dağıtıyorlardı. Bu, insanların cesaretini kırıyor, onları bastırıyordu. “En büyük ihtiyaç sadece İncil’di şimdi.” Bu onların sadece ruhlarını kurtarmayacak, aynı zamanda medeniyet ve kibarlık verecekti. Boyunduruktan sıkılmışlar, homurtular başlamıştı.”

Papazlar, Muş ovasında Harput Evangelist birliğini, Muş ve Kürdistan için uygun şeyler yapmaya ikna etmek için ayrılırlar. Mr. Bornum kötü fırtınalı kışı, Mr. Cole de ovada yaz pazarlarını gördüğü için, Mr. Barnum’un anlatımı daha serttir: “Kızlarının ve oğullarının eğitilmesi gerektiğini söylerken, dağdan çok ağır odunları ve çalıları sırtlarında indiren iki kız gördüm. “Kızları eğitmek mi?” dedi yaşlı bir adam. Eğer kızları okula gönderirsek dağdan odunları kim indirecek dedi kan ter içinde soluyan kızların yüzüne eğilip etraflarında dolaşırken. Türkiye sefaleti ve karanlığında çalışmak için misyonerlerimiz kendilerini adanmışlardı. En büyük mükafatları iyi (birinci sınıf) bir eşle evlenmekti. Bitlis’e gittiğinde kadınlar sınıfında bir öğrenci ile karşılaştı. Cazip evlilik tekliflerini reddettiği halde Mr. Concordance’nin teklifini hemen kabul etmiş, “sıradan

42 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896)* ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine

ve kör olması önemli değil, önemli olan Hristiyan olması. Onunla evleneceğim" dedi. Böylece tanrı ona sadece göz vermiş olmakla kalmadı, köydeki cahil kızlara bir eğitici de göndermiş oldu."

Hohannes 31 Mart 1869'da vefat eder. Hohanes'in ölümünden birkaç gün önce, bölgeye gelen bir misyoner raportör yapılan işin samimiyetiyle uyanan ve aydınlanan insanların bu köyünün "dünya üzerinde ki cennet" olduğunu rapor eder. Mr. Knopp yazdığı mektuptaki notta da; "kırk köylük bu köyde diğer komşuları gibi hırsız ve katil olarak kötü tanınmış Kürtlerin nasıl değiştiğini, 80 yaşından büyüklerin de aralarında bulunduğu 60 kişinin okuma yazma öğrendiğini yazar. Hohannes'i överek; "onun yaptığı hizmetlerin en nihaisi, Ermeniler ve Protestanlar arasındaki ayrılığı söylemesiydi. Bu arada aşar sistemini (onda biri kiliseye verme) yaşayarak oturttu. Sadece vaaz ederek değil. Aylık maaşı 8 dolardı. Bunun onda birini verirdi. 7 dolar 20 centi de kendisi ve karısına ayırırdı. Ölüm hastalığında yakalandığında ki üç dört gün içinde öldü, karısının geleceği için ayarlamalar, toplantılar yaptı. Çünkü öleceğini biliyordu. Zamanın çoğunu halkına öğüt vererek geçirdi. Son zamanlarında sonunun yaklaştığından o kadar emindi ki, defin işlemleriyle alakalı tüm talimatları verdi" der. Wheeler, Knopp'un "Bu Havadoric kasabasındaki değişikliğe inanamıyorum ve 28 Nisan 1870 benim en mutlu günüm" diye yazdığını kaydeder.

2. Kör Donabed

Wheeler'in kahramanlarından biri de Kör Donabed adlı bir Ermeni'dir. Misyonerler, Kör Hohannes'in yerini alabilecek biri olur mu diye soruşturmaya başlarlar. Bu kendi halinde, üstelik de borçlu adamın borcu misyonerlik hazinesinden ödenir. Bir süre sonra Papaz adayı Donabed orta derecede akıllı bir gözü olan ve kadınların derslerine katılan biriyle evlenir. Erişilmez bir maneviyata sahip olan Donabed'in yaptıkları ve aldığı İncil eğitimi Wheeler'in ifadesine göre "Maraş'tan Toroslara kadar İncil tohumu hükmüne geçer."

3.Kahraman Fırıncı Melcone

Wheeler burada asıl adı Melcone olan bir fırıncının öyküsünü anlatır. Yegheki'ye incilin öğretileri yeni ulaşmıştır. İnsanlar sorular sormaktadırlar. Melcone adındaki fırıncı da şu soruyu sorar; kutsal ayin gününde ne yapmalıyız, ekmek yapıp satmak günah mı? Papaz onu; "ayin günü (pazar günü) iyi şeyler yapılabilir, ekmek yapıp satmak da iyi olduğu için caizdir diyerek rahatlatır. İkinci papaza da sorar. O da caizdir der. Fakat tanrının

buyruklarına harfi harfine uymak için o fırını o gün kapatır. Fakat bir gün komşusunun evinde bir İncil bulur ve zar zor da olsa okur. Fırıncı, o zamana kadar üzerine düşeni yaptığını düşünür. Fakat burada okuduğu şeyler sebebiyle kendini günahkâr hisseder. Kitabı ödünç alır ve dikkatle okuyarak Protestan İncil öğretilerini elde eder. Bir gün Mezereh köyüne, yeni açılan Protestan kilisesine gider.

Daha önce kendi şehrindeki Protestan vaizi ziyaret etmiş, Pazar günü kendi kilisesinde bir toplantıya katılmıştır. Protestanlarla konuşmanın yasaklandığı günlerde kendisi de yasaklılar listesindedir. Fırıncı, modern konuşma dilinde olmasından başka kutsal kitaptan hiçbir farkı olmayan Protestan kitabını okuduğu için neden hakaretler ve beddualar edildiğini sorgular. “Protestan değilim ama artık öyleyim. Kiliseden çıktım, artık buraya ait değilim” diye düşünür.

Paşa tarafından çağrılır ve Pazar günleri de fırını açık tutması emredilir. Paşa onu hapse attırır. İyi halden, bir gün sonra salıverilir. “Tüm dünya bir araya gelse, vicdanımı bozmak için beni zorlasa, ekmeğimi dilenmek zorunda bıraksalar, dövseler, hapsedseler, kelleme alsalar yine fikrim değişmez.” Kutsal ayın günü (sabbath) laubalilik yapmam (fırınımı açmam) dünya işiyle uğraşmam deyince, fırının kapatılması istenir. Bana kâğıt kalem verin, beni zorladığınızı ve imanımdan dolayı fırını kapattırdığınızı herkes bilmeli der. Bu kabul edilmeyince, fırına geri döner. Arkadan görevli girer ve “fırını kapat anahtarı teslim et” der. Memur, “beni buradan çıkarmak için zor kullanmanız gerek” cevabını alınca hayrete düşer. Üstlerinden izin alarak “tamam işine devam et” der artık kimse onu ayın günü fırını açmak için zorlayamaz. Bazı kasaplar ve Ermeni fırıncılar onun gibi direnmek isteseler de paşa ve memurlar “saçmalamayı bırakın ve işinizi bakın yoksa cezalandırılırsınız” cevabını verirler.

Wheeler, Melcone hakkında “Hristiyanlık için elinden gelen her şeyi yapacak kadar cesurdu. İşini gücünü bırakır Allah’ın evine yeni insanlar getirir, onlarla konuşur, ilgilenir, dua ederdi kalplerinin ve akıllarının gerçeğe dolacağını umardı. Onun gibi ama sadık ve fedakâr gönüllü çalışanlarla Hristiyanlığın (İsa’nın tekrar) doğuşu daha fazla gecikmeyecekti” demektedir.

4. Diyarbakırlı Garagose

Diyarbakır’da Geragose adında bir delikanlı vardır. Babasının mesleğinden dolayı Hoharrian (aşçının oğlu) denilen bu genç kendini

- 44 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896) ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine*

kiliseye adamıştır. Babası bunu duyar duymaz bıçağını kapıp oğlunu aramaya çıkar. Bulduğu yerde öldürecektir. Çocuk kaçıp misyonerin evine saklanır. Babasının öfkesi azalınca ortaya çıkar. Bir zaman sonra da babası ölür. Delikanlı büyüyünce evlenir ve Harput teoloji Okulu'na gider. Karısı kadınlar, kendisi erkekler sınıfına kabul edilir. Son sınıfa geldiğinde vaazlar vermeye başlar.

5. Küçük Gregory

Ermenilerin, Protestan misyonerlerine bakış açısını ortaya koyacak çarpıcı örneklerden biri de George W. Dunmore'un Harput'a gelişini anlatan kısımda yer almaktadır.

Diyarbakır misyoneri olan Mr. Dunmore Harput'ta bir gece geçirir. Haberler kısa zamanda Pazar yerine ulaşır. Şehre gelenin kim olduğu merak konusudur. İnsanlar çok geçmeden gelenin kuzu postuna bürünmüş bir kurt sayılan misyoner olduğunu ve Hristiyanlar arasında sinsi sinsi dolaştığını öğrenirler. Dindar sofular istavroz çıkarıp tespihlerini hızlı hızlı çevirirler. Aile reisleri aileleri gelen tehlikeye karşı uyarırlar. Anneler çocuklarını gözlerinin önünde tutmaya başlar, yetişkin oğullar dehşet saçan düşmana yem olmasın diye güneş batımından sonra dışarı salınmazlar. Kadınlar, kilisede her zamankinden daha çok istavroz çıkarır, diz çöküp yer öperler. Babalarından bu düşmanlar hakkında duydukları her şeye inanmaktadırlar. Bu adam gerçek bir imansız Protestan örneğidir. Onun kitabına dokunan veya şerbetinden içen sersemleyip atalarının dininden dönebilir diye düşünürler.

Tüm bunlara rağmen Protestanlara yakın duran komşu kasabadan küçük bir terzi vardır. Anne babası olmadığı için korumasız büyümüştür. Utangaç ve sıkılgan, sessiz bir gençtir. Birkaç yıl geçer. 1859'da papazlık okulu Harput'ta açılınca bu genç başkalarıyla birlikte Harput'taki okula öğrenci olur. Protestanlar ona Krekore (Gregory) adını verirler. Bu ilk sınıfta yetenekli öğrenciler vardı fakat onun kadar "sevgili havarilere" benzeyen olmaz. Doğuda da batıda da eşine zor rastlanır bir biçimde, arkadaşlarının da sevgisini kazanarak, onur belgesiyle mezun olur. Hemen Harput'un 20 mil doğusundaki "Ichmek"e hizmete gönderilir. Kibarlığıyla çevreyi etkilemeyi başarmıştır. O sıralarda çevresi geniş olan bir kadın Protestan olan oğlu tarafından ikna edilmiştir. Gizlice küçük Protestan kilisesine gider. İlk kez girmiştir fakat bu son olmayacaktır. Kalbine dokunan fakat beynini sersemletmeyen şeyler duyar. Artık uzak kalamayacağım der. Kısa süre

sonra tüm aile ki yaklaşık 50 kişiydi, Krekore'nin tarafına geçer. Ailenin bazı üyeleri kilisenin temel direği olurlar.

Krekore, papazlık görevinden çok hoşnut değildir ama sadık bir çoban gibi sürüsünün başında beklemektedir. Kadınlara okuma öğretir ve haftalık vaazlar yapar. Eski şapel ağzına kadar dolmaktadır. Misyonerlerin bazılarının da yardımıyla daha geniş bir kilise yapılır. Eskiden fare deliği diye tanımlanan yer, beş odalı bir eve dönüştürülür. Onun sayesinde kilise ve cemaat büyümüş, yerleşik halk Protestan olmuştur.

6. Bedros

1860'da Ichmeh kasabası misyonerliğin dışarıdaki durağı olarak ilk alındığında at sırtında bir adam; "yeni bir misyoner Protestan şapelinde vaaz edecek, gidin ve dinleyin" diye yolda oturan adamları çağırır. Kimi kiliseye giderken kimi de Protestan papazla dalga geçerler. İçlerinden biri "istediğim yere gidip istediğimi dinlemekte özgürüm, beni engellerseniz gidip o adamı dinlerim" der. Daha sonra o adam Protestan olmakla kalmayıp kilisenin temel direği, sağlam bir Hristiyan olur. Artık Ermeni kilisesine gitmez. Onun oğullarının an büyüğü olan Bedros, babasından önce Protestan olmuştur. Vaktiyle babası ona bu yüzden çok zulüm etmiştir. Harput'taki teoloji sınıfından mezun olan Bedros derslerde ortalamanın altında vasat bir öğrencidir. Wheeler burada Bedros için "onun için harcadığımız burs'a değmedi; bizim mesleğimize uygun değil diye düşünüyorduk. Hatta hürmet ettiğimiz büyüklerimizden umut vaat etmeyen adaylardan dolayı azar bile işittik. Fakat Bedros'un özelliği kusurunu örtmüş, onun için biraz daha sabretmemizi ve mezun olmasına müsaade etmemizi sağlamıştı" der. Mezuniyetten sonra karısıyla birlikte, misyonerlik yapmanın en zorlu olduğu bir bölgede hısmılık sebebiyle kolayca kabul görür.

Kış tatilini Harput ovasının yukarısındaki Aghashi kasabasında geçiren Bedros, gösterişsiz, sağduyulu olduğu için bu bölgedeki insanlarla kısa zamanda kaynaşır ve insanların Protestan yapmaya çalışır. Harput'un 80 mil kuzeydoğusunda, Kürt dağlarının arasında, bir Ermeni şehirde yaklaşık 30 mil genişliğinde bir alanda yaşayan Ermeni ve Kürtlerin yaşadığı bölgede dört yıldan daha az hizmet eder. Tüm bölgede aziz olarak tanınır. Protestanlıktan nefret edenler bile onun gerçek bir Hristiyan olduğunu itiraf ederler. Yıllık 96 dolar olan maaşıyla yedi kişilik ailesini geçindirir ve aşarını da öder.²⁴ Wheeler burada Bedros hakkında şu notu düşmüştür: "Bu

²⁴ Aşar burada, misyonerlere verilen bağış

paralar bizim elimize geçince derhal paraya ihtiyacı olan bölgelere Hristiyan hizmetinde kullanılması için gönderdik. Bedros'un dört oğlundan en zeki ikisi özel işler yaptı. Aynı şekilde en büyük kızının bu hizmetlerde ayrı bir yeri vardı. Bu üçünün bu yolda iyi bir eğitim almasını istedi. Onları terbiye etti ve kabul olmaları için kutsadı. O genç bey (Bedros) sonunda zorlukları, dikenleri bertaraf etti. Onun elinden son mektubu 1873 Temmuzunda aldık. Kısa süre sonra Hopoos'a misyoner ziyareti yaptı. Burası yıllarca çabalarımızın boşa çıktığı düşmanca tavırları olan bir şehirdi. Orada sıkıntıları veya garip durumları aldığını bilmiyoruz. Fakat orada tifüs kaptı. Karısına öleceğini ama ona ve yetimlerine tanrının bakacağını söyledi. Gönü huzurluydu. Hatasız bir hayat yaşadı. Horhorda öldü."

7. Papaz Yardımcısı Hagop

Wheeler'in kitabındaki uzun öykülerden biri Hagop adında biriyle ilgilidir:

"Doğu ülkelerinde insanlara verilen isimler zordur ve insanlara sonra da pek çok isim verilir. Tıpkı bizim papaz yardımcısı Hagop gibi. Kudüs'ü görmüş biri Türkçe karşılığı olan Hacı adını alır. Bizim papaz yardımcısı Hagop hem Ermeni hem de Türk arkadaşları arasında Hacı Yakup olarak bilinirdi."

Hagop'un doğduğu yeri Harput'un kuzeyinde, Euphrates'in iki arasında kalan dağlarla çevrili bir bölgedir. Bu bölgeden, Hagop daha bebekken, tüm aile sahip olduklarını geride bırakarak Maden'e kaçmışlardır. Sonra da Harput'un merkezine yerleşirler. Hagop bu kaçış olayını hatırlamamaktadır. Fakat misyonerlik işleri başlayana kadar hiçbir yakını ortalıkta görünmez. Bu bölgeye 20 yıl önce ilk gelen misyoner Mr. Dunmore, Hagop 60 yaşında iken tanışır ve hemen İncil halkasına alır. Cimriliği ile tanınan Hagop, kitap satıcısı olarak misyoner bütçesinden aldığı yeterli maaşa rağmen, papaza 6 centten fazla ödeyemeyeceğini söylemiştir. Bölgedeki pek çok kişi gibi cahildir. Kitap satıcısı olarak görevini devam ettirmesine engel iki sebep vardır. Biri, konuşmadaki beceriksizliğinden dolayı kitap satışında parayı tahsil edememesidir. Fakat parası tahsil edilmeyen kitapları kendi cebinden karşılaması bu eksikliği kapatmaktadır. İkinci ve başa çıkılmaz engel ise yeni misyonerlerin, kitapların maaşlı biri tarafından satılmasına itiraz etmeleridir. Doğuda kitapçıların ekmek ve sigara satan dükkanlara dönüşme eğilimini de göz önünde bulundurarak, İncil'e kalbini bağlamış ve satışı bilaücret yapacak birilerinin görevlendirilmesi istenmektedir. Bu prensibin karalı bir şekilde uygulanması misyonerlik bölgesinde binlerce kitabın

dağıtılmasıyla sonuçlanır. Wheeler'e göre; "Harput'taki insanlar kutsal kitaba o kadar açtılar ki, İncil kendi kendini sattı diye algılanır".

17 yılda aşağıdaki kitaplar Harput deposunda satılır:

-Farklı dillerde İnciller =4.250 adet

-Farklı dillerde kutsal kitap bölümleri=20.600 adet

-Diğer dini kitaplar=39.233 adet

Okul kitapları=23.816 adet

Toplam =87.899 adet

Fakat Hagop sıkıntılıdır. Çünkü bu yeni fikirle pek çok kitap satıcısı türemiştir. Bu yüzden kazancı azalmış ve kitap satma zevkinden mahrum olmuştur. Wheeler ve diğer misyonerler ona kitap işini bırakıp aktif hizmete geçmesini önerirler. Böylece gezgin misyoner olarak görevlendirilir. Hevesle işini yaparken 1861 yılında attan düşer ve aldığı yaralar onun bu işi yapmasına engel olur. Gözlerini de kaybettiği için ilk mesleği olan saat tamirciliğine dönemez. Evini satıp daha küçük bir eve taşınır ve tanrının inayetini bekler. Eski arkadaşları ona "senin misyoner arkadaşların yaşlılığında sana nasıl davranıyorlar gör! Ermeni kilisesine geri dön" diye kızarlar. Fakat o Protestanlığı bırakmayı düşünmez. "Beni öldürse de O'na güvenmeye devam edeceğim onun beni yüzüstü bırakacağına inanmıyorum" cevabını verir.

Mr. Barnum'un yazdığı bu olayı anlatan bir mektup İngilizce bir mecmuada yayınlanmış ve İngilizce bilen bir Hollandalı tarafından Avrupa'da okunur. Adam, çevresinden oldukça yüklü bir para toplayıp banka çekiyle Harput'a Mr. Barnum'a gönderir. Adresin İngilizcesi işe yaramadığı için, mektup buraya gelmiş ve yabancı sahibi aranmıştır. Türkiye'nin doğusundaki misyoner heyeti yıllık toplantısında -ki buna Harput'ta bağlıdır-, Bitlis oturumunda Mr. Barnum, Hagop'un durumunu sorar. Para ve mektup da ulaşmıştır. Mektupta, "Eğer İsa izin verirse, Hagop yaşadığı sürece ona yardım etmek isterim" yazmaktadır. Son ödemenin geldiği postada sadece Hagop'un cenaze masraflarını ve mezar taşı için karşılayacak kadar para vardır. Wheeler burada, "bizim en büyük üzüntümüz, yazılı onca mektuba rağmen Hollandalı kardeşimizden hiç cevap gelmemesiydi" der.

- 48 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896) ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine*

8. Terzi Kneos

1864 yılında modern dilde yazılmış kutsal kitabın bir kopyası Harput'taki Ermeni kilisesine giden bir terzinin eline geçer. Kitabı okuyan terzinin kafasında, o güne kadar kendi diniyle ve kendiyle ilgili konularda soru işaretleri oluşmuştur. Evine çağırdığı bir misyonere, hazırladığı soruları, yazdığı kağıdı çıkarmış ve sormuştur. Onunla beraber iki kişi daha vardı. Şimdiye kadar bu üçü kendi kiliselerinde ibadette en istekli olan hatta kiliseden en son ayrılıp kapılarını kapatan kişilerdir. İki arkadaşı ölen genç terzi, hakikati aramaya devam eder. Bir gün Harput'taki mahallesinde, bir Protestan toplantısı yapılırca oraya katılır ve kafasındaki soru işaretlerinin bu yenilikçiler tarafından sorumsuz ve tamamen silinmesi kendisini de şaşırtır. Onların doğru ve net konuştuklarını düşünen terzi aynı zamanda bu durumun kendisini korkuttuğunun farkındadır. Kendi kilisesine gider mihrapta diz çökerek kilisesinden ayrılmasını diye yeminler ve dualar eder. Kendini bu şekilde Protestan saldırılarına karşı güvenceye aldıktan sonra da toplantılara katılmaya devam eder. Bu toplantılarda onun yemini adeta öğle sıcağına dayanmaya çalışan buz parçası gibidir. Artık "keşke bu şekilde yemin etmeseydim, bu yemin acaba beni bağlar mı? Bir tarafı seçmeliyim. Orası veya burası" diye düşünmeye başlar. Sonunda bu yeminin onun vicdanını bağlamayacağına karar verir ve kendisi ve ailesi bundan böyle misyonerlerin daima hatırlanan bir taraftarı olur. Bu hizmetler bir bedel ister diye düşünerek papazın maaşına aylık katkıda bulunur. Hagop'un yerine onun halefi olarak biri arandığında tüm parmaklar artık Kineose'ü göstermektedir.

9. İsmi Zikredilmeyen Bir Kadın

Buradaki öykü, bir kadın misyoner olan Hattie Seymour²⁵ tarafından Wheeler'e aktarılmıştır. (Protestan olan kadının isminin sadece baş harfi olan "J." verilmiştir.) J. bayanlar sınıfına katılanlardan biridir. 40 yaşın üzerinde kendi dilinde okuma yazma bilmeyen kibar bir kadındır.

Okumaya ilk başladığında çok isteklidir. Fakat zaman içinde ne kadar çok çalışırsa çalışsın fazla ilerleme kaydedemez. Hocasına "ben kalın kafalıyım öğrenemeyeceğim" demektedir. Günden güne cesareti kırılmıştır ve hocasına aynı şeyi tekrarlamaktadır. Hocası da ona "kitabı açmadan önce tüm kalbinle dua et. Tanrı o zaman rahmetini gönderir ve harfleri hatırlasın"

²⁵ Amerikan Board'ın, kadın misyonerler için kurduğu "Women's Board of Mission"un en aktif elemanlarından biridir.

şeklinde cesaretlendirmektedir. Yaptığı dua ona her gün güç verir ve böylece okulda bir yılı geçer. Wheeler, “ikinci yıl onun gülen yüzünü, kucığında saygıyla tuttuğu yeni İncille görmenin mutluluk verici” olduğunu ve kadının saf bir niyetle misyona bağlılığını dile getirir.

10. Kambur Kız Çocuğu Kohar

Burada anlatılan öykü Kör Hohannes’in ilk vaaz ettiği, Arapkir şehrinin yakınında, Toros dağlarının arasında Shepik adlı perişan bir kasabada geçer. Fakirlik neredeyse her kapının ardındadır. (Bir çok yerin aksine) her bir erkek kazancının 10’da 1’ini tanrının hizmetine verecek kadar gönlü hazır insanlardır. Tanrının 10’da 1’ini verme duygusu Shepik’te başlamadan önce mütevazı evlerden birinde bir kız çocuğu dünyaya gelir. Ailesi ona Kohar (jeusel) adını verir. Fakat kız büyüdükçe muhtemelen çocukluğundan gelen bir rahatsızlık sonucu kamburlaşır. Kohar çok zeki bir kızdır ve Shepik’ten Arapkir’e misyonerleri bulmak için kaçır veya kaçmayı dener. Komşuları, yeni bir din getiren adamlardan bahsetmişlerdir. Papazlar da bu konu dikkatli konusunda herkesi uyarmışlardır. Şehre her gidip gelen Protestanlarla ilgili bir şey söylemektedirler: “Bu adamlar İncili getirmişler. Herkesi okumak için teşvik ediyorlarmış, kadınları bile. Hem kız hem erkekler için okullar açıyorlarmış. Karılarına değer veriyor, onlarla yolda yan yana yürüyorlar, eve kendilerinden önce girmelerine izin veriyorlarmış.” Kohar, önce bu insanların kendi papazları gibi kötü biri olmadığını düşünür. Sonra bu düşüncesinden dolayı dehşete düşer. Çünkü kendi papazları onu vaftiz etmiş, onlara İncil ve büyüklerin kitaplarını okumuş ve protestanların kötü olduğunu söylemişlerdir. Fakat diğerleri de İncil okumakta, üstelik okul açıp okumayı öğretmektedirler. Kendi kendine neden okuyamadığını sorar. Yabancı kadınlar okudukları halde tanrı onları saygısızlıklarından dolayı cezalandırmıyordu ve üstelik başkalarına okumayı öğretiyorlardı. Bilgiye olan açlığı korkusunu yener ve bu yabancıları görmeye karar verir.

Çocuk, kız başına o kadar uzağa gidemeyecek durumdadır. Ailesi izin vermeyecektir. İsa’ya dua edip ona doğru yolu göstermesini istemeyi hiç düşünmemiştir. “Kutsal Bakire” bana yardım edebilir mi acaba?” diye düşünür. Oysa Meryem’e dua etmenin doğru olmadığı söylenmiştir. İsteği, tüm korkularını yener ve Arapkir’e doğru yola çıkar. Fakat annesi bunu öğrenince papazla birlikte onu yakalayıp saçlarından sürüyerek Shepik’e geri getirirler. Bu durumu Arapkir misyonerleri duyunca Shepik’e gider ve Kohar’ı ararlar. Kohar’daki azmi görünce Tanrının onu daha yüce mevkilerde görmek istediğini anlarlar. Fakat Kohar’a tembih de ederler:

"Ailene isyan etme. İncil ebeveynimize itaat etmeyi emreder. Sakın kaçma tanıya dua et. O seni duyar ve Arapkir'e doğru bir yol açar senin için." O günden sonra Kohar her gün dua eder. Tanrı o kasabaya bir ışık gönderir. O ışıkla sadece Kohar değil pek çoklarını aydınlatmaya başlar. Artık her evde bu konu konuşulur. İçlerinden zeki olanları Protestan İncilini alıp kendi kendilerine okumaya başlarlar. Komşularıyla konuşur ve yeni kitabı papazın okuduğu eski İncille karşılaştırırlar. "Kardeşim ikisi de aynı. Sadece biri eski dilimiz, birisi modern dil. Bu insanlar haklı, bizim papazlarımız yanlış. Onlar cahil ve bizi de cehalete sevk ediyorlar" derler. İstek uyanmıştır fakat pek çoğu yeni şeylerden korkmaktadırlar. Özellikle kadınlar, Kutsal Bakire'nin anılmasının kendilerine yasaklamasını hazmedememektedirler. Buradaki insanlara göre "Türkler yeterince kötüydü, fakat yeni dinciler onlardan daha kötüydü, özellikle çocuklar için." Çocuğumun Protestan olmasındansa Türk olmasını tercih ederim demektedirler.

Kohar'ın babası ve amcası da uzun kış gecelerinde komşuları gelip komşu şehirdeki gelişmeleri sorduklarında onlara olanları anlatırlar. Konuşulanları anne de dinledikçe kızına karşı yumuşar. Kohar kendi evinde küçük bir vaiz olmuştur, anne babasının kalbini yumuşatmıştır. Kızın kamburuna bakıp acırlar. Evlenmeyecek, tarlada çalışamayacaktır. Kasabada böyle bir kız ne işe yarayacaktır? Anne baba düşünmeye başlarlar: "Onlar da Hristiyan. Oraya götürsek kızımızı kaybetmiş olmayız. Hem günden güne bize yük olacak. Okula giderse belki kendi kendine yetebilir ve üstelik onlarla her halükarda ona zevkle bakarlar.

Arapkir'deki Protestan ailesini görünce Kohar çok mutlu olur. Okula da başlar. Misyonerlerin hanımlarına okulda yardım eder ve sonunda kızlar okuluna öğretmen olur. Harput'ta kızlar için seminerlerin başladığını duyunca oraya gitmeyi çok arzu eder. Fakat oradakileri üzmemek istemez. Çünkü ona çok emek vermişlerdir. Kibar misyoner "Burada sana çok ihtiyaç var ama Harput'a gidebilirsin" diyerek izin verir. Oradan mezun olur ve seminer yardımcısı olarak misyoner hocalara yıllarca hizmet verir. Tüm kızlar tarafından sevilen, dine olan bağlılığı azmi örnek olunan biri olur. Kohar okul-aile birliğinin başındadır.

Gayretli bir misyoner olan Kohar, kasabalar arası uzun turlar yapar. Bazısında haftalarca kalır. Kadınlara dersler verir, dua toplantıları düzenler. Böylece hem papazları, hem hanımlarını, İncile yeni kız kardeşler kazandırarak umutlandırır. Ailesini de unutmaz. Onları ziyaretleri ve konuşması esnasında eli de boş durmaz tasma ve zırh yaparak satar. Parasını

da Shepik papazını desteklemek için gönderir ki artık orada bir kiliseleri vardır. Başka aileleri de Protestan yapar. Anne babasına da bazen kendi kazancından gönderir. Yurtdışı misyoner hizmetini de unutmaz. Kendi giyeceği kalın kıyafetleri yokken yurtdışına para gönderirir. Bir kış tatilinde Eğil'e gider. Orada bizim bir protestan vaiz ve karısı vardır. Fakat insanlar Protestanları hor görmektedirler. Burada kadınlar diğer misyonerlik bölgelerinkinden daha iyi durumdadır. Elbiseleri, kendileri, evleri daha şık ve düzenlidir. Kısa süre sonra Kohar'ı birlikte evlerine davet etmeye başlarlar. Harput'a dönme zamanı geldiğinde pek çok kadın kazanmıştır. Bunlar sadece İsa ile ilgili vaazları dinlemiyor aynı zamanda okuma öğrenirler. Öğrenciler arasında ak saçlılar vardır; "Bizi bırakmayın, giderseniz bizimle kim ilgilenecek" diye yalvarmaktadırlar. "Okulda bana ihtiyaçları var" dediyse de "misyonerlerin senin yerine başkasını bulabilirler, gitme" derler. O da kalır. Üzerinden iki bahar geçtiğinde artık Protestan topluluğu büyümüştür. Dokuzu kadın yirmi üç kişi komşu kiliselere gidip, oraya tanrının kendi vaizlerini göndereceği günü, ayrı bir kilise olacakları zamanı dört gözle beklemeye başlarlar. Kohar'ın artık altmış öğrencilik bir okulu vardır.

11. Çemişkezekli Kürt Murto kızı Amy

Çemişkezek'te Murto adında biri, Beyza adında genç, güzel bir kızla evlenir. Harem sahibi Türklerde garip bir adet vardır. O da kadınların yüzlerini çirkin siyah bir peçeyle saklamalarıdır. Bu durum Ermenilerde pek yaygın değildir. Kürtler aşırı kıskanç olmalarına rağmen hanımlarının peçesiz dışarı çıkmalarına izin vermektedirler. Yıllar geçer. Murto ve Beyza'nın iki güzel kızı olur, Amy ve Hedjre. Bir gece daha güçlü bir Kürt, evlerine baskın yapar ve annelerini kaçırr. Beyza gittiği yerde mutlu muydu değil miydi, tekrar kocasına dönmek için çabası oldu mu bilinmez ama Murto Çemişkezek'e kaçar. Bir süre sonra ölüm haberi gelir. İki yetim zengin bir Ermeni aileye hizmetçi olarak verilir. Wheeler'in notuna göre; "bu olay, Harput haberlerinde baba öldü, anne tekrar evlendi şeklinde çıkmıştır.

Kızın yeni İncilden haberi günah çıkartmaya gelen bir papaz vesilesiyle olur. Büyük olan Amy okumayı öğrenir ve iki cente Matta İncil'inin kopyasını alır. Wheeler burada şöyle diyor: "Bizim bu kızdan haberimiz 1869'da Çemişkezek'ten geldi. Fakir bir kız aldık onu Harput kızlar seminerine göndermek istiyoruz diyorlardı. Bizim cevabımız tuhaftı. Eğer uygun bir bireyse ve onun giyiminden, kitaplarından, seyahat masraflarından

biri mesul olcaksa kabul ederiz. Yoksa burası sadece evi değildir. Cevap kısa sürede geldi. "Bu zavallı bir Kürt kızıdır. Hiçbir koruyucu yok. Yanında yaşadığı kişiler onu göndermekten çok uzaklar. Hatta okula giderse tüm kıyafetlerini elinden alırlar. Bizim cevabımız ise "Böyle bir kız bize uygun değil" oldu. Meseleye böylece nokta koymuştuk. Ta ki Mr. Barnum ve ben Çemişkezek'i ziyarete gidene dek. Amy kendi durumunu arz etmek için önümüze çıktı. Seminere gelmek zorunda olduğunu fikrine iyice kapılmıştı. Hiç bir Ermeni kızı Protestan okulunda eğitim görmemişti o beldeden. Bir kelime etmek veya sorusunu yanıtlamak tehlikeliydi. Fakat bu zavallı Kürt kızı doğuştan gelen enerji dolu, hevesli haliyle önümüzde durup sebeplerini büyük bir cesaret ve açıklıkla anlatmış ve bizi şaşırtmıştı. Tüm yalvarmalarına karşın bizim cevabımız belliydi. Fakat kız haykırarak "misyonerler eğer İsa hayatta olsaydı ve benim gibi zavallı bir kız onunla gelip onun kurtarıcılığını öğrenmek isteseydi, onu kabul etmez miydi sizce?" Onun yalvaran yüzüne ve hevesli sesine rağmen mantıklı olduğu için, "sen burada kalıp İsa'yı öğrenebilirsin" diyemezdik. Ama hala tereddütlüydük. İçimizde aldanma korkusu vardı. Çünkü daha önce hiçbir Kürt kızını seminere almamıştık. Önce Protestan kardeşlerimizden kızı soruşturduk ki güvenilir mi, çalışkan mı, sadık mı, seminere meraktan mı yoksa rahat bir hayat sürmek için mi gelmek istiyor... Aldığımız cevaplar kızın lehinde olunca "risk alacağız ve tecrübe edeceğiz. Gelmesine izin verelim. Fakat onu yanımızda götürmezdik. Buradaki diğer Hristiyanlar da getiremezdi. Ve zorluk iyice artmıştı."

Bu sırada Kürt şehirleri arasında aşiretimizden birini götürüp Hristiyan yapacaklar" sözü yayılmıştır. Birden küçük yetimin etrafı onu tehlikelerden koruyacak bir sürü insanla çevrilir. Hepsi silahlıdır. Pek çok Ermeni, Kürtler tarafında öldürülür. Bu vahşi bölgede kızın misyonerlerle görüşmesini sağlayan Protestanlar korkudan titremeye başlarlar. Fakat birden şaşırtıcı bir şekilde işin rengi iyiye döner. Gayretli Protestanlardan biri, biraz fakirdir sakın bir şekilde, "bu Kürt kızı çok önemli olduğu için mi bizim ruhlarımızı sonsuzluğa hazırlıksız göndermek istiyorsunuz. O kazanacak diye biz kaybedecek miyiz?" diye sorar. Wheeler durumun vehametini şöyle söyler: "Tüfeğin namlusuna bakmak bizi tanrıyla buluşmamızı hatırlatan bir şey oldu. Bütün her şeye rağmen "kız gelsin" dediler. Kızı yanımızda götürmek, bir çetenin peşimize düşmesine ve kötü sonuçlar ortaya çıkmasına neden olabilirdi. Pazar ayının elli yaşlarında, sözleri okudukça susamış bir ruha soğuk su sunmuş gibi duran bir adam gözümüze çarptı. Amy ile ilgili tüm tartışmalardan sonra kalkıp geldi ve "misyonerler! bu kızı seminere

götürmek istiyorsanız, ben götürüyüm kardeşlerim. Onun gidememesine gönlüm razı değil. Kürtlere benim götürdüğümü söyleyin. Öldüreceklerse beni öldürsünler” dedi. Fakat biz kimsenin ölmemesini yeğliyorduk, küçük topluluğumuzun bir üyesi bile azalmamalıydı. Bu adamın adı Garabed’di. Amy’i Harput’a getirecek bir daha geri dönmeyecekti. Garabed çok kurnazdı. Amy’nin aşiret reisi, Ali Gako’dan bir teminat mektubu alarak güvenliğini garantiledi.²⁶ Gece Amy’i katıra bindirip yola çıktılar. Ertesi gün Harput’ta okuldan içeri girdiler, sanki yeni Kudüs’ün eşliğinden içeri giriyor gibi meraklı ve heyecanlıydı kız. Kocaman parlayan kara gözleri, taranmamış saçları ve anlatılamayacak elbisesiyle, ressamalara konu olacak bir durumdaydı. Üç yıl sonra vaftiz edildi ve hâlâ üyesi olduğu Harput kilisesinden içeri girmiş oldu.”

Amy, dört yıllık öğrenciliği süresince yavaş fakat çalışkan ve kararlıdır. Öğrendiği her şeyi hemen uygulamakta ve hemen diğerlerine öğretmeye çalışmaktadır. Batılı ülkelerde öğretmenleri konulan kurallara uymaları için zor ikna ederken, Amy bir dersi bile iptal edilmesi istense, “beni misyonerler buraya ders anlatmak için koydular, ben anlatacağım” demektedir. Buraya gelenler onu görünce “Kürt kızı” olması hasebiyle çok şaşırmaktadırlar. Wheeler, “onu buraya getirdiğimiz için bizi pişman etmedi. Son mektubunda “Harput misyonerleri benim seminere gelmem konusundaki isteğimi öğrenince beni göremeye Çemişgezek’e geldiler” diye yazmıştı. Biz onun bu teveccühüne karşılık buradaki ve memlekette (Avrupa, Amerika)kilerin onun hakkında ki iltifatlarını ona ilettik. Onun gayretli ve rekabetçi mizacı onu burada durmamızı zorlaştırıyordu. Eğitimini “Amerikan South Hadley”de veya Vassar’da tamamlamak istiyordu.”

Wheeler burada başka bir Kürt kız çocuğu hakkında şunları yazar: “Rose için aynı mutlu son olmadı. Onun Kürt olduğunu unuttuk. Harput’un 75 mil kuzey doğusundaki bir aşiretten gelen kız olarak kabul ettik. Ailesi tarafından, Geghi bölgesinden bir süre kalmak üzere Prostestan bir ailenin yanına verilmişti. Kız bize amacını söylediğinde, seminere gelme konusunda cesaretini kırmadık. Ona, bir süre papazın karısının ders verdiği okula katılmasını söyledik. Fakat zavallı kızın anne-babası buna izin vermedi. Ve zorla dağ köylerine geri göturdüler. Sonrada bir Kürtle evlendirdiler. Birileri neden bu kızı ilk seferde Harput’a götürmediğimizi sorabilir. Çünkü biz önce kızın babasını sınadık. Kürt kabilesi, en vahşi kabilelerdendi. Ve intikam almak için gidip kızın kaldığı aileden birilerini öldürebilirdi. Bu anlatılanları

²⁶ (bk. Missionary Herald for 1855, pp.55, 340), yazarın notu.

54 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896) ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine*

okuyanlar, lütfen bizim ve bu dağlarda seher vaktinin çabuk gelmesi için dua etsinler. Ve dinin özgürlüğü için..."

12.Harputlu Avak

Harput'un batısında, 6 mil uzaklıkta Hurakegh kasabasında bir lider çıkar. Mr Dunmore'un yaptığı ilk ziyaretlerde onu Avak adında bir adam arar. Çekinerek bir İncil satın alır ve aceleyle buna komşusunun evine götürüp saklar. Arada gizlice gidip yasak kitabı okuyacaktır. 40 yaşlarındadır. Bu Protestan İncili Doğulu memurlardan ve evine bu kitabın girmesine müsaade etmeyen babasından saklamaktadır.

Kilise okuyucusu olduktan sonra Avak sıkıcı okuma öğrenme işine girmez. Fakat başından beri yeni bulduğu hazinesini dikkatlice inceleyip okur. Samimi ve vicdanlı biri olduğu için kısa sürede yeni düşüncenin üyelerinden olur. Kısa sürede kişi kişi, ev ev, köy köy dolaşan ücretsiz bir vaiz olur. Onun bu çalışması bazı Protestanların zıddındır. Bir gün "nasıl oluyor da ben bu kadar sorun yaşarken sen bu kadar çok konuşup kolayca geçiyorsun" diyen birine Avak, "çünkü siz gürültü arıyorsunuz. Bense barış ve başarı" diye cevap verir. Babasının ölümüyle eve İncili getirir. Avak, ailenin en büyük abisidir. Böylece maiyetindeki yaklaşık elli kişiye artık İncili okumakta ve ona uymaktadır.

Daha etkili vaaz etmek için yeni açılan Harput seminerine katılır. Fakat kısa süre sonra ona bu yolun uygun olmadığını anlar ve eski yöntemleriyle çalışmaya devam eder. Bir kilise kurma düşüncesi Hulakegh'e zor gelir. Köyü Harput ovasındaki köylerden daha fakir değildir. Fakat bir papaza destek olmaları konusunda umut çok azdır. Karar değişir ve Avak ve kardeşlerinden yılda on dolar ödemeleri istenir. Bu köylü bir aileden istenen emsali görülmemiş bir rakamdır. Hiç itiraz etmez ve kilise böylece kurulur. Wheeler bu köydeki kilisenin kurulmasıyla ilgili olarak; "Orada kendi imkanlarıyla bir kilise açmaları imkansız diyorduk fakat işte ilk dış desteksiz kilisemiz tesis edilmişti" demektedir.

Kör Hohannes'in dönmeleri (dinini onun sayesinde değiştirenler)nden biri, Hulakegh insanlarına, kilisenin masraflarını karşılamamanın dahası kolay ve adil bir yolu olduğunu söylemek için giderler. Fakat Avak ve kardeşleri için bu teklif çok daha zordur. Çünkü bir sonraki yıl onlardan on dolar yerine otuz dört dolar istenmektedir. Bu yüzden itiraz ederler. Konuşmalar minberler sıralar arasında görüp giderken birden din adamı "Avak kardeş, bana öyle geliyorlar ki sadece tanrının mükafatına inanlar öşrünü verir" der.

Avak ayağa kalkıp “doğru söylüyorsun” diye bağırır ve dua etmeye başlar. Tanrıdan özür dilenmekte ve ona söz verilmektedir. Avak, Eylül 1869’da bir hastalık sonucu konuşma yetisini kaybeder ve kısa süre sonra da ölür. Ardından aziz olarak anılan bir isim bırakır.

13. Papaz Yardımcısı Avedis

Küçük Hulakegh kilisesindeki hizmet sadece erkeklere verilmektedir. Fakat Harputta’ki misyoner kadınların ve Protestanlığa yeni giren kadınların köye gelmeleriyle bu korku veren bölgede, kadınlar arasında da yeni İncil’e olan merak artmaya başlar. Günden güne de gelenlerin sayısı artar. Yeni dildeki İncili okumaya kadınlar ikna olurlar. Okumayı ilk öğrenen de Avedis’in karısı olur. Avedis de karısından örnek olarak ilk okuma kitabı satın alır. Avedis’in gayretli Hristiyan karakteri ortaya çıkmış, kilisenin ilk papaz yardımcısı olmuştur. Çok az ve sade görevleri olmasına rağmen tüm kalbiyle kendini kilise işlerine verdiği için öldüğünde Protestanlar kadar Ermeniler de gözyaşı dökerler. Fakat 1870 baharında tifoya yakalanır. Ziyaretine gelenlerden tek istediği kiliseye iyi bakmaları ve umutla çalışmaları olur. Bu karabulutlar gidecek, Tanrının ışığı parlayacak diye düşünülmektedir.

Ağrılarını azaltmak için doktor getirmelerini istemez. Doktora verilecek para için “o parayı Kürdistan’daki misyoner işlerine ödeyin” diye salık verir.

14. Harputlu Kevork

Wheeler, bir Ermeni Papazı olan Kevork hakkında anlatımına şu sözlerle başlar: “Misyoner bahçemizde gezinirken, örnekleri üzerine ışık tutup, onların Tanrının çiçekleri mi yoksa zararlı ot mu olduğunu analiz ediyoruz. Onlardan biri de Der Kevork (Papaz George)’dur. Harputta, 1857’de kürsüdeyken iri yarı uğursuz bakışlı bir adam içeri girdi ve “bir zafer kazandım. Ve bunun aynısı nasıl yapılır anlatmaya hazırım” dedi. Pazar ayininde vaaz etmek için ayağa kalktı. Yumruğu sıkıp kürsüye vurmaktan, kinci, bağırın ses tonuyla konuşmalardan zevk alıyordu. Sonradan öğrendiğime göre, konuşmadaki hedefi, aralarında yeni ayrıldığı Ermeni kilisesi ve Ermeni papazıymış. “Bu adam, kavgacı bir vaiz. Maalesef sözlerine ve ses tonuna azıcık bir sevgi bile katamaz dedim kendi kendime. İncilde okuduğu kısımdan (Ermenice hızlı hızlı okumuştur) sınıflarındaki pek çok vaiz gibi fakir ve aç gözlü olduğu için, misyonerlik hazinesinden kendine verilenle yetinmezdi. Bir haftalık gözlemimde, yeni dönemimizin

tembel olduğunu gördüm. Tembel ve açgözlü. Fakat sınıfındakilerde aynı onun gibiydi. Kutsal öğretilerimiz bile Der Kevork ve arkadaşlarının bu iki hastalığını iyileştirmeye yetmedi. Der Kevork misyonerlerin onu gücendirmeyi göze alıp onu yerini değiştirmeyi veya geri göndermeyi göze alamayacakları konusunda emindi. Misyonerler kürsünün egemenliği aldığı anda O komşu kasaba Husenik'teydi. Bu şok etkisi yapmıştı.

Şimdi yanlış yola sapan patronlarının (Ona görev verenlerin) yola gelmeleri (çok para az işe devam ettirmeleri için) ve bir dönmeyi kaybetme olasılığı karşısında titremeleri için bir gösteri yapması gerekiyordu. Bir gün bir Protestan kardeşimiz telaşla evimizin içine daldı. "Der Kevork düşmanla-Ermenilerle barış anlaşması yapıyor. Bu ciddi sorun karşısında bir gülümseme sonra ve Tanrıya şükürler olsun" cevabı geldi. Der Kevork, kendisi gibi bir direk ayrılırsa, Protestan davasının harabeye döneceğinden emindi. Kısa süre sonra ondan mektup aldık. "Sizin hizmette kalırsam, bundan sonra bana ne ödeyeceksiniz?" diyordu. Bizim cevabımız "ayda 5 para (yarım cent) olacak" idi.

Sonuç; Ermenilerin Husenik'teki papazları oldu ve Protestan davasının çöktüğünü haykırıyordu artık. Kısacası yetişen bitki tohumunu düşmanın sattığı bir yabancı ottu sadece. Kıt vaaz materyalleri ve belki Hristiyan altyapısı onu zorluyordu. Aranan biri olmak diyordu. Bu durumu bizden farklı olarak kötüye kullanıyordu.

Kendi kilisesinde, tüm Ermenileri şaşırtıyor, pek çoğunu misyoner vaazlarda duyduğu şeylerden konuşmalarını derlediği için darıltıyordu. Sonuçta, misyoner vaazlarında o zamana kadar ortaya çıkmamış karışıklıklar oluyordu. Beklediğimizin aksine, vidanın müsaade etmemesinden olsa gerek ayinlerinde, misyonerlerimizi kötüleyecek bir şey söylemiyordu. Husenik Ermenileri kendilerine taştan bir kilise yapmışlardı. Kalabalıklar onu dinlemek için toplanıyordu. Fakat "Bu Protestan, babalarımızın yolundan sapmaya çalışıyor" diye sesler yükseliyordu. Bir gün vaazından sonra kilisenin kutsal direklerinden biri devrildi. İnsanlar onu bağırımlarının buna sebep olduğunu söylüyordu.

Artık ya daha yumuşak şeyler vaaz edecek veya yerini kaybedecekti. Bir gün vaazında gördüğü rüyayı anlatıyordu. "Dua gecesinde ölmüşüm ve mahkeme koltuğuna oturmuştum. Tanrı herkesi tek tek çağırıyordu refaha mı felakete mi gideceği belirleniyordu. Tahtın yanında yedi tane açılıp kapanan (esneme gibi hareket eden) cehennem ağzı vardı. Yedinci ve en derin olanı İncilin vefasızlarındaydı. Sıra bana gelince "neden insanlara sana emrettiğim

gibi vaaz etmeyi kestini” dendi. “Bunu sizi memnun etmek için yaptım” dedim. İki güçlü melek çağırdı. “Bu vefasız papazı atın yedinci cehenneme dedi. Kendi bağrışına uyandım.” Artık sessizliğimi bozuyorum. Size doğruları anlatacağım.”

Kevork, başka bir Ermeni bölgesine yollanır. Orada on yıl daha va’zeder.

15. Habooise’li Bedros

Bay Dunmore adı çıkmış bir içkicinin hakikate erdiğini yazmadan önce Harput’tan ayrılır. Bu adam sadece ayık dolaşmaya başlamamış aynı zamanda daha iyi bahtiyar bir Hristiyan olmuştur.

Bedros, zamanının büyük kısmını başkalarına hakikati anlatmaya ayırır, kalan zamanında tüfekçi ustalığı yapar. Hiç eğitim almamasına rağmen yerel bir incelik ve kurnazlığı vardır. Kısa sürede yürüyen İncil olmuştur. Misyonerlik yapma konusunda korkusuzdur. Mr. Dunmore onu gözlemleyip kalıcı bir misyoner yardımcısı olabileceğine kanaat getirir. Ondan sonra on sekiz yıl boyunca pek çok kişiyi İsa’ya kazandırır. Bedros, Harput’a on iki mil uzaklıktaki Habooise kasabasında misyonerliğe başlar. Yolda nereye gittiğini soran üç adam ile karşılaşır. Biri, “İnsanları Protestanlığa kazandıracağına bizi inandır. Ayrıca da Protestanlığın doğruluğuna bizi inandır. Bedros bu kötü ve uslanmaz itirazcıyla daha fazla uğraşmaz. Fakat kısa sürede adamı Protestanlığa bağlar. Yaşına rağmen aziz olarak nam salar. Hasta papazlar bile onun iyileştireceğine inanarak, okuması ve dua etmesi için çağırırlar.

Wheeler burada haksız bir değerlendirme yaparak şunu söyler: “Yüzyıllardan beri Türklerin Ermenilere karşı resmi bir baskısı vardı. Misyonerler gelene kadar Koşnag (kiliseye insanları çağırmak için çalınan alet, tahta) çalınması bile yasaktı.

Harput’ta da Mr. Dunmore ilk defa koşnag çalan kişidir. Ermeniler de bunu tekrar devam ettirirler. Merkezden uzak şehirlerde özellikle Palu’da Bedros burada bir süre kalmıştır. Çalışmak zordur. Çünkü bazı aptal Ermeniler, Protestanları kışkılandırdıkları için koşnag çalındığını Türklere şikayet ettikleri için Bedros’un koşnağı çalması yasaklanmıştır. Fakat o yörenin paşası bir grup askeriyle gelir. İtirazcıların ağzını kapadıktan sonra askerleriyle Protestan kilisenin karşı yakasında dururlar. Bedros çatıya çıkıp aleti çalar. Paşaya gidip Ermenilerden bazıları bu adamın insanları ibadet için kiliseye topladığı konusunda şikayet ederler. Paşa onları azarlayıp adamı

rahat bırakmalarını söyler. Daha sonra şikayet edenler kendileri de koşnag çalmaya başlarlar.

Ermenilerle sonradan Protestan olan Ermeniler arasındaki rekabete ilişkin olarak Wheeler duyduğu şu konuşmayı aktarır:

"Bir gün Bedros'un akrabası "ben seni tanımıyorum sen bizden ayrıldın, (dinden çıktın)" dedi. Bedros "güzel" dedi "eğer ben sürüden ayrıldıysam beni aramalı değil miydiniz? Ama bak ben seni aradım ve şimdi bizden ayrıldın (dinden çıktın)" dedi. Bedros "güzel" dedi. "Eğer ben sürüden ayrıldıysam beni yanlış yaptığımı ikna et" dedi. Diğer odada, manastırda bir Türk devlet görevlisi vardı. Bedros'u görünce sen kimsin diye sordu? Bedros: "Ben bir Protestan vaizim ama bu Hıristiyan Vartabed bana yer kiralamayı reddediyor." O zaman benim misafirim ol dedi. Türk görevlisi Vartabed'e dönerek "Sizin İncilleriniz aynı değil mi?" dedi. Bedros "Evet aynı ama o kabul etmiyor" dedi. İspatlamak için birkaç şey söyleyeyim yalan diyorsa söylesin. Memur içten gülererek "söyle bakalım" dedi. Ve Bedros: "İncil der ki, eğer düşmanın açsa ona yiyecek ver, susuzsa ona su ver. Bunlar benim arkadaşlarım ve akrabalarım ama beni kabul etmiyorlar." Memur Vartabed'e dönüp: "Yanlış yapıyorsun, özür dilemelisin" dedi. Sonra Bedros memurla yemek yedi. Diğer bir odada Vartabed ile oturdular. Vartabed özür diledi. Bedros hemen yeni incili çıkarıp "oku bunu o zaman" dedi. Vartabed "tamam denerim" dedi. İncil'den beraber bölümler okudular. Başka bir Vartabed ve manastırın hizmetçisi geldi. Bedros tam dört saat onlara İncil vaaz etti.

Sonlara doğru aksakallı biri Kudüs'e hac yaptığını ama gönül huzuruna eremediğini söyledi. "Ben cahil bir adamım günahlarımdan nasıl arınırım bana anlat" dedi. Bedros anlattıkça "Eyvah ömrümü boşa geçirmişim" dedi ve gece yarısına kadar Bedros'u dinledi. Ve sordu, dağlık bölgede yolculuğa çıkacağında Palulular; iki adamın soyulup öldürüldüğünü, vazgeçmesini söylediler. Bedros gerekirse ölürüm dedi ve incili o bölgedeki köylülere va'z etmek için yola çıktı. Misafir olarak kaldığı ev soyuldu. Kendi de Kürtlerin eline düştü. Saati ve abası çalındı. Ev sahibinin yalvarmalarına karşı Kürtler "Nerde tanrı? sizi bizim elimizden alamadı" dediler. Bedros kalan kıyafetlerini ve parasını vermek için "Muhammed'in hatırına" deyince adamlar bıraktı. Saatini ve abasını geri verdi. Bedros siz Allah'a inanıyor musunuz? "Kürtler: Evet." Hesaba çekileceğimize "Evet." "Eğer suyun içinde çıplak bir adama silah doğrultup bir para ver dersiniz verebilir mi? Kürtler hayır dedi. Allah'ın önünde çıplak yargılanacaksınız. Sizden bu

aldığınız aba ve saati isterse geri veremezsiniz. O zaman sonsuz azaba düşersiniz. Sonunda Kürt aldığı her şeyi geri verdi. Ve İncillerin bir kopyasını istedi. Gece üç buçuğa kadar Bedros anlattı, sonra hırsız uyudu.

Bedros sabaha kadar uyumadan tetikte bekledi. Sabahın ilk ışıklarıyla uyanan Kürt, arkadaşlarına Bedros'un anlattığı harika gerçekleri söyledi. İncili gösterdi. Bedros yolculuğu boyunca tekrar soyulacağından endişe ediyordu. Fakat korkuları yersizdi. Bu korkulara rağmen, yolu bile olmayan karlı dağlarda, bazen soygun tehlikesiyle ama hiç soyulmadan gitti, geldi. Yıllarca... Bu çalışması onun havari adını almasına neden oldu.”

16. Harputlu Hırsız Maghak

Maghak, İncil ile tanışana kadar açıkgöz, keskin biridir. O zamanlar seyyar yağ satıcılığı yapmaktadır. İncil ile tanıştıktan sonra Protestan Maghak adıyla bilinir.

Maghak'ın Ichmeh'de tanık olduğu bir tartışmada konuşulanlar dikkatini çeker. “Sonraki zamanlarda sadakatsizler evlenmeyi yasaklayıp etten uzak durmayı söyleyebilir. Bu adamlar hayalindeki Protestanlar olamaz. Bizim Piskoposlarımız ve vartabedlerimiz evlenmezler, et yemezler. Bunlar evleniyor. Eti yasaklamıyorlar” diye düşünür. Sonra bir Protestan incili almaya karar verir. Göğsüne koyup, susam yağı satarken çıkarıp okur. Kendisindeki değişim kısa sürede fark edilir. Üç kağıtçılığı ile meşhur Maghak kısa süre sonra dürüstlüğü adı olur.

17. Shukhaji'li Arakial

Shukhaji kasabası Harput'un 20 mil doğusunda Toros Dağları'na yaslanmış bir yerdir. Burası, ilk misyoner, Mr. Dunmore'a yardım eden ilk yerlilerin kasabasıdır.

Wheeler, “buradaki ilk yardımcının erken vefatıyla, işlerin istedikleri kadar iyi gitmediğini fakat iki önemli kişinin burada parladığını şu sözlerle dile getirir: “Biri Arakial adında bir katırcıydı. Dikbaşı, yiğit bir adamdı. Sağlığında İncil'e sıkı sıkı sarıldı. Herkes onun yeni doktrinlere bağlılığını biliyordu. Onunla aynı evde yaşayan erkek kardeşinin zamanında, onunla birlikte Protestan olmuştu. Bu kadın Arakial'ın karısına kin besliyor, Arakial'ın yokluğunda karısına acımasız davranıyordu. Buna bir son vermek için hanımına bir kırbaç verdi. Mr. Dunmore bunu hoş görmeyince “sadece ona ihtiyacı olan dersi üstü kapalı vermek istedim” dedi. Genç vaiz öldüğünde kasabalılar onu orada gömülmesini istemedi. Ama Arakial tek

başına gidip mezar kazdı elinde kazmayla. İlk gömülmek isteyen gelip engel olsun dedi. Böylece genç vaiz huzur içinde gömüldü. Başkalarını da geçeğe çağırmak için çok istekli ve çalışkandı. Bu konuda biraz agresifti. İnsanları işiğe gelmedikleri için hemen tenkit ederdi.”

Diğeri Hazar adında biridir. Daha çok huzurlu ve kibar bir insandır. O yöreye göre zengin, geniş bir ailenin küçüğü olmasına rağmen lideridir. Sadece kontrol edemediği, İncil'e meyleden karısıdır. Eski kilisenin okuyucusu olan Hazar, yeni İncil'i okumaya da hazırdır. Evlerini ziyaret eden misyoner bir kadın Hazar'ın evine gider. Daha çok bir ahıra benzemektedir. Wheeler bu misyonerin ağzından durumu şöyle tasvir eder:

“Girdiğimizde altı adam kahvaltılık softasındaydı. Dört kadın zeminde bir şeyler yiyordu. Dört pasaklı çocuk da odanın diğer tarafındaydı. Zavallı adamın evi pek konforlu görünmüyordu. Onun tüm sıkıntıları onu kutsamıştı. Onun gibi örnek bir Hristiyan daha önce görmemiştim. Papazlık müessesesi ve kilise kurmak için gözlemler ve tartışmalar yapıldı. Liderliğini o yapacaktı. Kendi başına 350 dolar verdi ki tüm ailesinin serveti 1500 doları geçmezdi. Kendini ve tüm varlığını Hristiyanlığa adamıştı. Ve vakıf kabul edildi. Bazen ailesini dindarlık konusunda zorluyordu. Fakat ailesinde güzel gelişmeler oluyordu. Onun en büyük hedefi ve gayreti İsa'nın hizmetlerinin yayılmasıydı. Ne zaman bağımsız bir kilisenin kurulması konusundaki sorunlar bitti ve en kısa zamanda artık olur denildi, O yatağa düştü. Aile bireyleri arasındaki endişe onun verdiği yüklü Meblağ konusunda sıkıntı oluşturabilirdi. Birkaç yıl önce Harput kilisesine katılmış fakat sonra evine daha yakın olduğu için Ichmeh kilisesine alınmıştı. Ölmeden birkaç gün önce Harput'a özel bir mesaj gönderip “Ölmek üzere olduğum halde onlara söyleyin hiç bu kadar huzurlu olmamıştım.” dedi. O gece huzur içinde İsa'ya güvenerek öldü. Boş yere eski papaz gelip, aç ağzını sana İsa'nın vücudunun bir parçasını vereceğim dedi. Kendine kimden fayda geleceğini biliyordu. Eski papazına ne zarar verir ne fayda sağlardı. Sadece tartışmayı önlemek için izin verdiler. Defnedilirken de yardımını kabul ettiler.”

18. Kavme Adlı Bir Kürt

Harput kiliseleri tarafından bir araya getirilen ve Kürtçe konuşan öğrenciler burada dini eğitim almakta ve sonra Kürdistan'a misyonerlik için gönderilmektedir. Bunların arasında kavme adında biri vardır. Türkçe, Arapça, Kürtçe bilen Kavme sonra Ermenice biraz da İngilizce öğrenir. Onun yaşadığı bölge civarında misyonerlik hizmetlerine karşı duran insanlar bulunmaktadır. Wheeler'in yazdığına göre o “gelip geçici bir Hristiyan

değildir. “Kurtulmam için ne yapmam gerekiyor diye sormaktadır. Haine’nin yerlisi olan papazın fedakâr, samimi yönlendirmeleriyle İncil ile tanışır. Aklı ve ruhu İncil ile aydınlanır. Kendini tamamen hizmete ve İsa’nın hizmetçisi olmaya adar. Kimse buradakiler arasında onun bu kadar mükemmel karakterde çıkabileceğini tahmin edemez.

Okulda okuduğu zaman boyunca sadece bir kısmı Kürdistan’ın Shemsher şehrinde geçirir. Katı kalplere güzel yollar kazandırır. Karısının hastalığından dolayı daha uzağa gidemediği için Siramood’a gider. Oranın insanları bir yıl boyunca onlarla kalırsa tüm ihtiyaçlarını karşılayacağını söylerler. Çünkü Kürt misyonerlere sonradan para pek verilmemektedir. Orada kalmamaya söz verip, Kürdistan’ı ziyaretine izin verilir.

Kürdistan’ın bu karanlık köşesinde Ermeniler Jacobites (Yakubiler), Kürtler, Türkler ve Yezidilerden oluşan karışık bir nüfus vardır. On sekiz erkek, on üç kadın, yirmi iki çocuktan oluşan bir topluluk, kendi insanlarını batıl inançlardan kendilerini ayırıp küçük bir kilise kurarlar. Fakat papazları başka yere gidince Kavme’ye yalvarıp şöyle derler: “Kal, maaşının yarısını biz karşılayalım. Sonra, sana bir ev yaparız, bizi yalnız bırakma.”

Kısa süre sonra Diyarbakır’dan çağrılır. Kendi insanları yarı maaşını ödemeyi söyledikleri halde bırakıp gitmiştir. “Diyarbakırlıların sana ihtiyacı var, seni oraya birkaç aylığına göndereceğiz” demişlerdir. Orada İncil ve İsa için güzel işler yapar. Kavme hastalanır ve kendi Kürt cemaatine gitmek ister. İzin çıkınca orada misyonerlik yapar.

Sonuç

Amerikan Board, Amerikan toplumunun yaşama biçimini Protestan çizgide benimsetme amacıyla dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Harput’ta da yoğun faaliyetler göstermiş bir misyoner örgütüdür. Bu örgütün aktif misyonerlerinden olan Crosby H. Wheeler da, Amerikan Board’ın Doğu Türkiye misyon merkezi olan Harput ve çevresinde, özellikle Ermeni kilise ve cemaatleri ile Kürt yerleşim yerlerinde görev yapmıştır.

Wheeler ve Harput misyonunda görev yapan diğer misyonerler okullar açarak, yoksul Ermeni ve Kürt bölgelerindeki erkek ve kız çocuklarının eğitimlerini üstlenerek, okuma kursları açarak, mahalli Protestan kiliseleri kurarak başarılı da olmuşlardır. Harput ve çevresindeki misyonerlik giderlerini, Amerika ve Avrupalı misyoner örgütlerinden ve sonradan Protestanlığa geçen yerli halk tarafından ödenen bağışlar yoluyla karşılamışlardır. Okullaşma ve mahalli kilise örgütlenmeleriyle bölgede bir

62 Muammer ULUTÜRK, *Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896) ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine*

süre sonra karışıklıklar çıkacak ve müdahale gerektiren olaylar görülecektir. Wheeler doğal olarak, Harput misyonunun siyasi etkilerinden kitabında söz etmez.

Kitabın, dünyanın farklı coğrafyalarında aktif çalışan, kendini Protestanlığa adanmış yerli-yabancı misyonerlerin zaman zaman bozulan morallerini yükseltmek, ümit aşmak, her biri aziz şahsiyetler olarak anlatılan kimselerin conversion (din değiştirme) öykülerini Protestan dünyasıyla paylaşmak gibi amaçlar taşıdığı anlaşılmaktadır. Kendisi de bunu, "misyonun sistemini anlatmaktan çok, misyonerlere ne kadar ihtiyaç olduğunu göstermekti" diyerek açıklar. İncil dağıtarak, dergiler neşrederek, halka maddi destek sağlayarak sürdürülen Protestanlaştırma hareketi, gayrimüslim aileler içinde bile huzursuzluğa sebep olmuştur. Müslüman halkın ilgi göstermediği bu çabalar, daha çok Ermeni cemaati ile birlikte Fırat Kolejini Kürt halkına yönelik eğitim verecek şekilde yeniden düzenlenmesi fikrine karşı gelen, yerli yardımcı Ermenilerin şiddetli tepki göstermesine rağmen, kısmen kürtler üzerinde etkili olmuş görünmektedir.

Kaynakça

AÇIKSES, Erdal, Amerikalıların Harput'taki misyonerlik Faaliyetleri, TTK Yay., Ankara 2003

AKGÜN, Seçil, "Amerikalı Misyonerlerin Raporlarında Türk İmajı", I. Uluslararası Seyahatnamelerde Türk ve Batı İmajı Sempozyumu, (28.X- 1.XI.1985), Eskişehir 1987, s. 336-337

GÜNGÖR, Erol, Türkiye'de Misyoner Faaliyetleri, Ötüken Yayınları, İstanbul 1999

KOCABAŞOĞLU, Uygur, Anadolu'daki Amerika, İmge Kitabevi Yay., Ankara

ULUTÜRK, Muammer, Havariler, Mesa Yay., Konya, 2009

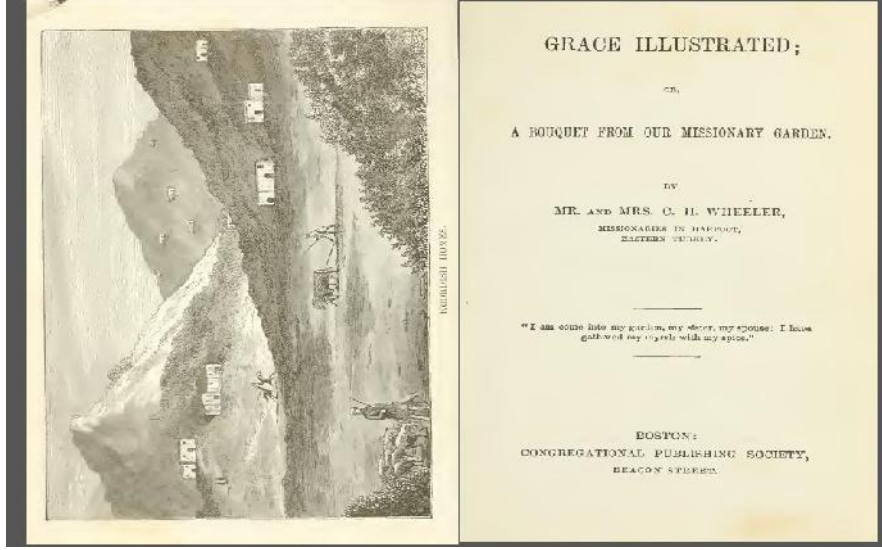
WHEELER, Crosby Howard, A Bouquet From Our Missionary Garden, Boston, 1876

<http://milhomme.blogspot.com/2013/01/rev-crosby-h-wheeler-dd-founder.html>, erişim, 20.04.2013

<http://www.houshamadyan.org/en/mapottomanempire/vilayetofmamuratulazizharp/harp/harp-kaza/education-and-sport/schools-part-i.html>, erişim, 11.04.2013

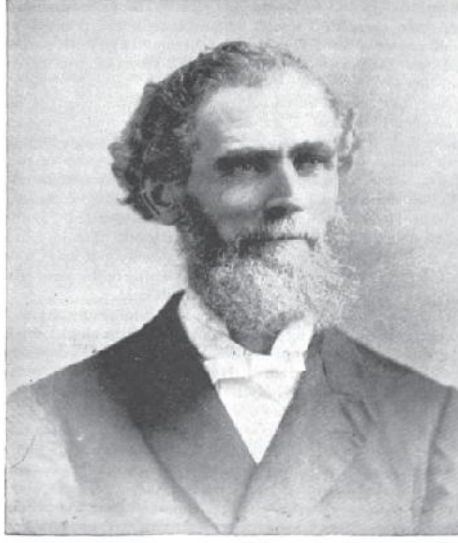
<http://www.worldcat.org/wcidentities/lccn-n88-263703>, (erişim, 12.01.2013)

EKLER

Kitabın Kapağı

- 64 Muammer ULUTÜRK, Harput'ta Bir Misyoner: Crosby Howard Wheeler (1823-1896) ve "A Bouquet From Our Missionary Garden" (Misyoner Bahçemizden Bir Demet) Adlı Eseri Üzerine

REV. CROSBY H. WHEELER.

Crosby H. Wheeler ve eşi Susan A. Wheeler